

12^e Voortgangsrapportage Binnenhof renovatie

Datum 25 oktober 2024

Uitzichtpunt Binnenhof renovatie. Beeld: RVB / Henriëtte Guest

Inhoud

1. Inleiding
- 1.1 Algemeen
2. Ontwikkelingen per complexdeel
  - 2.1 Complexdeel Tweede Kamer
  - 2.2 Complexdeel Eerste kamer
  - 2.3 Complexdeel Raad van State
  - 2.4 Complexdeel Algemene Zaken
  - 2.5 Kelder
  - 2.6 Buitenruimten
3. Projectbeheersing en risicomanagement
  - 3.1 Ontwikkeling integrale planning
  - 3.2 Ontwikkeling mijlpalen
  - 3.3 Risico's
4. Financiën
  - 4.1 Budgetmutaties
  - 4.2 Gerealiseerde uitgaven
  - 4.3 Contracteren
5. Overig
  - 5.1 Tijdelijke huisvesting AZ
  - 5.2 Archeologie
  - 5.3 Communicatie
  - 5.4 Omgeving

1. Inleiding

1.1 Algemeen

Deze twaalfde voortgangsrapportage geeft inzicht in de stand van zaken van de renovatie van het Binnenhof over de periode maart tot en met augustus 2024. In deze periode is belangrijke voortgang geboekt. Zo zijn de bouwketen op het Plein en de Hofvijver opgebouwd, zijn de laatste onderzoeken (exclusief AZ) uitgevoerd en is er gewerkt aan het aanleggen van bouwstroom voor elektrisch werken. De meest zichtbare ontwikkeling is de opbouw van het uitzichtpunt, dat deze zomer is geopend voor publiek. Het uitzichtpunt blijkt een echte publiekstrekker, met meer dan 100.000 bezoekers in de eerste twee maanden. In de afgelopen periode is er ook weer op verschillende plekken archeologisch onderzoek uitgevoerd en zijn er bijzondere vondsten gedaan. Daarnaast zijn de ontwerpen grondig getoetst op kwaliteit en financiële haalbaarheid en zijn de contractonderhandelingen met de bouwers voor meerdere gebouwdelen opgestart.

Alle voorbereidende werkzaamheden in de complexdelen Tweede Kamer, Eerste kamer en Raad van State zijn conform planning nagenoeg afgerond. Ook zijn alle noodzakelijke bouwkundige en archeologische onderzoeken in deze delen van het Binnenhof grotendeels uitgevoerd. Op het gebied van de ontwerpen is goede voortgang geboekt in de afgelopen rapportageperiode. De definitieve ontwerpen van complexdeel Tweede Kamer, Eerste Kamer en Raad van State zijn afgerond en wachten op vaststelling. Ondanks dat de ontwerpen nog niet zijn vastgesteld, is wel al begonnen met het uitwerken van de technisch ontwerpen voor deze complexdelen om vertraging te voorkomen.

De vaststelling van de ontwerpen loopt vertraging op. Dit heeft te maken met de financiële toetsing en het inpassen van de prijsopgaven in het beschikbare budget. Zoals bekend is per voorjaarsnota 2024 het budget voor de renovatie opgehoogd naar circa 2 miljard. Ondanks het toegenomen budget blijft het risico voor het niet passend krijgen van ontwerpramingen en/of marktaanbiedingen binnen het budgettaire kader hoog. Om die reden is er in de afgelopen periode samen met de gebruikers, aannemers, architecten en ontwerpers gezocht naar opties om de renovatie budgettair passend te maken. Uitkomsten zouden kunnen leiden tot eventuele versoeringen in het ontwerp. Zoals in de elfde voortgangsrapportage is aangegeven wordt naast de reguliere projectbeheersing ingezet op:

- Versoeren op de ontwerpen.
- Het beperken van kosten opdrijvende eisen en het optimaliseren van contracten, werkwijzen en risicoverdelingen.

De voortgang van de werkzaamheden per complexdeel zal in het volgende hoofdstuk worden beschreven. Daarna zal de laatste stand van zaken met betrekking tot de integrale planning en het risicomanagement worden toegelicht. In het hoofdstuk financiën zal de actuele stand van zaken omtrent de financiën evenals de financiële beheersmaatregelen worden behandeld. Overige onderwerpen gerelateerd aan de Binnenhof renovatie zoals de tijdelijke huisvesting van het ministerie van Algemene Zaken en ontwikkelingen rondom communicatie en omgeving zullen in het laatste hoofdstuk worden toegelicht.

2. Ontwikkelingen per complexdeel

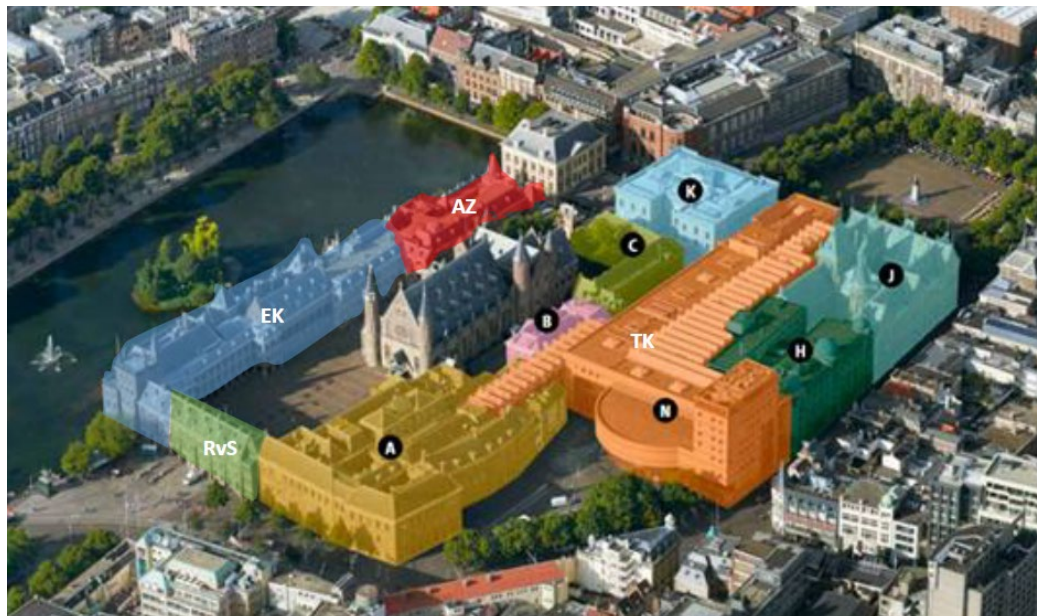
2.1 Complexdeel Tweede Kamer (TK)

Werkzaamheden

In het complexdeel TK zijn in de afgelopen periode de laatste mock-ups als onderdeel van de onderzoeksfase uitgevoerd. Deze mock-ups worden gebruikt om constructiedetails te evalueren, prestaties van ontwerp en oplossingen te testen en te kijken hoe kritische installaties het beste kunnen worden ingepast. Er zijn ook verschillende funderingsversterkingen uitgevoerd om de stabiliteit van de gebouwen te waarborgen, hoofdzakelijk aan gebouw A aan de Hofplaats. Daarnaast is in dit complexdeel gewerkt aan het aanleggen van tijdelijke voorzieningen zoals bouwelektra, beveiligingsinstallaties en klimaatinstallaties, en zijn er beschermingsmaatregelen getroffen aan de laatste kwetsbare monumentale delen van de gebouwen. Ook zijn de bouwketen op het Plein zijn inmiddels opgebouwd en in gebruik genomen door de aannemer van de Tweede Kamer.

De werkzaamheden in gebouw C van complexdeel TK zijn naar voren gehaald in de planning. Dit zorgt ervoor dat in dit eerste gebouwdeel belangrijke ervaring kan worden opgedaan bij het uitvoeren van werkzaamheden in de complexe monumentale gebouwdelen van het Binnenhof. Daarnaast kan de inzet van gespecialiseerd personeel beter worden gespreid. Het contracteren van de gebouwdelen wordt hierbij ook gefaseerd uitgevoerd omdat volledige prijsopgaven nog niet passen binnen beschikbare budget. De start van de werkzaamheden voor gebouw C staat gepland voor het eerste kwartaal van 2025.

Op de Hofplaats waar de nieuwe publieksentree is voorzien, is een groot deel van het archeologisch onderzoek inmiddels afgerond. Resterende onderzoeken worden uitgevoerd nadat de werkzaamheden voor de kelder zijn uitgevoerd en de Hofplaats weer beschikbaar is. Een plan van aanpak voor de gevonden resten van de fundatie van de Spuiport is in de maak.

Het Binnenhof in complexdelen

Ontwerp

In de afgelopen periode zijn de definitief technisch ontwerpen voor alle gebouwdelen gezamenlijk door het RVB en gebruiker Tweede Kamer getoetst. Hierbij wordt kwalitatief evenals financieel getoetst. Er wordt zorggedragen voor het budgettair passend maken van de ontwerpen en de financiële haalbaarheid, waarna het ontwerp kan worden vastgesteld. Uitkomsten zouden kunnen leiden tot eventuele versoberingen in het ontwerp.

Concept offertes van de aannemer zijn inmiddels ontvangen. Deze zijn nog niet financieel passend en de gesprekken over de contractvorming zijn opgestart. Dit zal moeten leiden tot een uitvoeringsovereenkomst in 2025.

Ook het definitief ontwerp van de nieuwe publieksentree is afgerond en gezamenlijk door het RVB en gebruiker TK kwalitatief en financieel getoetst. Ook hier geldt dat er wordt zorggedragen voor het budgettair passend maken van het ontwerp en de financiële haalbaarheid, waarna het ontwerp kan worden vastgesteld. De omgevingsvergunning voor de publieksentree is begin augustus ontvangen en inmiddels onherroepelijk.

2.1 Complexdeel Eerste Kamer (EK)

Werkzaamheden

In het complexdeel Eerste Kamer zijn de laatste voorbereidingen voor het aanbrengen van funderingsversterkingen binnen de gebouwen afgerond. Deze funderingsversterkingen zijn noodzakelijk om instabiliteit gedurende de renovatie tegen te gaan.

In de vorige rapportageperiode is bericht over een lekkage in de Hofvijver, waardoor er water de kelders van Eerste kamer in stroomde. Met behulp van duikers is de gevel nu onderzocht en is het grootste lek verholpen. Daarnaast is ook de rest van de gevel geïnspecteerd. Het voeg- en metselwerk onder water is in de loop der jaren uitgespoeld en poreus geworden en verkeert daardoor in slechte staat. Dit zal moeten worden hersteld.

Ook de plafond- en kapconstructie in de plenaire zaal van de Eerste Kamer is verder onderzocht. Er zijn zo veel mogelijk details zijn in kaart gebracht en berekeningen over de draagkracht van de constructie gemaakt. Op basis van de huidige inzichten lijkt het mogelijk om de gebreken te verhelpen en de kapconstructie te versterken. Daarnaast wordt er nog onderzocht of het nodig is om een permanente hulpconstructie moet worden aangebracht om de stabiliteit te waarborgen.

Ontwerp

In deze rapportageperiode is het definitief ontwerp voor de Eerste Kamer door het RVB en de gebruiker kwalitatief en financieel getoetst. Op het moment wordt het ontwerp budgettair passend gemaakt, waarna het kan worden vastgesteld. Op basis van het ontwerp is een omgevingsvergunning rond de zomer van dit jaar conform planning ingediend. Tegelijkertijd is in april 2024 gestart met de technisch ontwerpfase, de uitwerking van het ontwerp ligt op schema

2.2 Complexdeel Raad van State (RvS)

Werkzaamheden

De vele benodigde asbestsaneringen in het complexdeel RvS zijn in mei 2024 volledig afgerond. Daarnaast is er in de afgelopen rapportageperiode onderzoek gedaan naar de waterdichtheid van de gevels aan de Buitenhofzijde in verband met het terugbrengen van Hofgracht. Uit dit onderzoek blijkt dat een deel van de gevel van de Raad van State op het moment niet waterdicht is en dat er werkzaamheden zullen moeten worden verricht om onder andere het voeg en metselwerk te herstellen.

Ontwerp

Het definitief ontwerp voor het complexdeel Raad van State is afgerond en gezamenlijk door het RVB en de gebruiker kwalitatief en financieel getoetst. Ook hier wordt zorggedragen voor het budgettair passend maken van het ontwerp en de financiële haalbaarheid, waarna het ontwerp kan worden vastgesteld. Op basis van het ontwerp is een omgevingsvergunning rond de zomer van dit jaar ingediend. Tegelijkertijd is in april 2024 gestart met de technisch ontwerpfase, de uitwerking van het ontwerp ligt op schema.

2.3 Complexdeel Algemene Zaken (AZ)

Werkzaamheden

In de afgelopen rapportageperiode zijn waar mogelijk in het complexdeel AZ enkele voorbereidende onderzoeken uitgevoerd. Zoals toegelicht in de brief van 18 september 2024 (Kamerstuk 34293, Nr. 138) is de kantoor- en bijeenkomstfunctie van het ministerie van Algemene Zaken op het Binnenhof beëindigd. Op het moment dat het complexdeel wordt overgedragen aan het programma Binnenhof renovatie, zal als eerste worden begonnen met asbestsanering. Hierna kan de onderzoeksfase volledig worden opgestart.

Ontwerp

Het concept definitief ontwerp is gereed en zal in het tweede deel van 2024 kwalitatief en financieel worden getoetst, waarna het eind 2024 kan worden vastgesteld. Aangezien de tijdelijke huisvesting voor AZ niet op tijd beschikbaar was, zijn er extra inspanningen rondom tijdelijke huisvesting en overbruggingshuisvesting nodig geweest en is het toetsen van het ontwerp vertraagd. Meer informatie over de tijdelijke en overbruggingshuisvesting is in H5.1 van deze voortgangsrapportage opgenomen.

Omdat het merendeel van de onderzoeken nog moet starten kan er in het definitief ontwerp slechts beperkt rekening worden gehouden met deze onderzoeken. Er is een risico dat het ontwerp nog aanpassing behoeft op basis van de bevindingen uit deze onderzoeken. Denk hierbij aan de onvoorziene complicaties bij het inpassen van installaties, constructieve gebreken of archeologische vondsten. Bij het uitwerken van het definitief ontwerp van complexdeel Algemene Zaken zal ook worden gezorgd voor het budgettair passend maken en de financiële haalbaarheid.

2.4 Kelder

De realisatie van de kelder bestaat uit twee delen; de betonnen bak zelf (het constructieve deel) en de inbouw in de kelder (het technische deel). Deze twee delen worden achtereenvolgens en los van elkaar uitgevoerd.

Werkzaamheden

De werkzaamheden van het constructieve deel van de kelder zijn conform planning gestart in het tweede kwartaal van 2024 en lopen op schema. Deze werkzaamheden zullen in de komende periode worden voortgezet en lopen door tot het medio 2027. De voorbereidende werkzaamheden voor het technische deel zullen in derde kwartaal van 2024 worden opgestart.

Tijdens de werkzaamheden aan de kelderbak is geconstateerd dat de funderingen van de Grafelijke Zalen extra moeten worden versterkt. Deze funderingsversterkingen zijn nodig voor de aansluiting van de bestaande en toekomstige installaties van de Grafelijke Zalen. Hiervoor wordt een ontwerp opgesteld en wordt de impact in tijd en kosten momenteel in beeld gebracht.

Ontwerp

Het definitief ontwerp van het technische deel is in de afgelopen rapportageperiode getoetst en vastgesteld. Momenteel wordt gewerkt aan de uitwerking van technisch ontwerp.

Contractering

De gesprekken met de aannemer rondom contractvorming van het technische deel zijn in het tweede kwartaal van dit jaar opgestart en leiden naar verwachting tot een overeenkomst eind 2024. Het constructieve deel is in april 2024 gecontracteerd.

2.5 Buitenruimten

Werkzaamheden

Inmiddels is bijna alle bestrating, zoals klinkers en natuursteen, weggehaald en opgeslagen voor later hergebruik. Het laatste deel voor het complexdeel Algemene Zaken zal in de komende periode worden weggehaald en opgeslagen. De herinrichting van de buitenruimte is pas in de laatste fase van de renovatie voorzien, nadat alle gebouwen aan de buitenkant volledig zijn gerenoveerd.

Ontwerp

Het definitieve ontwerp voor de buitenruimten is in ontwikkeling en kent meerdere onderdelen die allemaal integraal zullen worden vastgesteld.

In de afgelopen periode is het voorlopig ontwerp voor de buitenverlichting van het gehele Binnenhof afgerond en akkoord bevonden door de welstandscommissie en de adviescommissie openbare ruimte van de gemeente Den Haag. Het volledige verlichtingsontwerp zal in 2025 samen met andere onderdelen van het ontwerp worden getoetst.

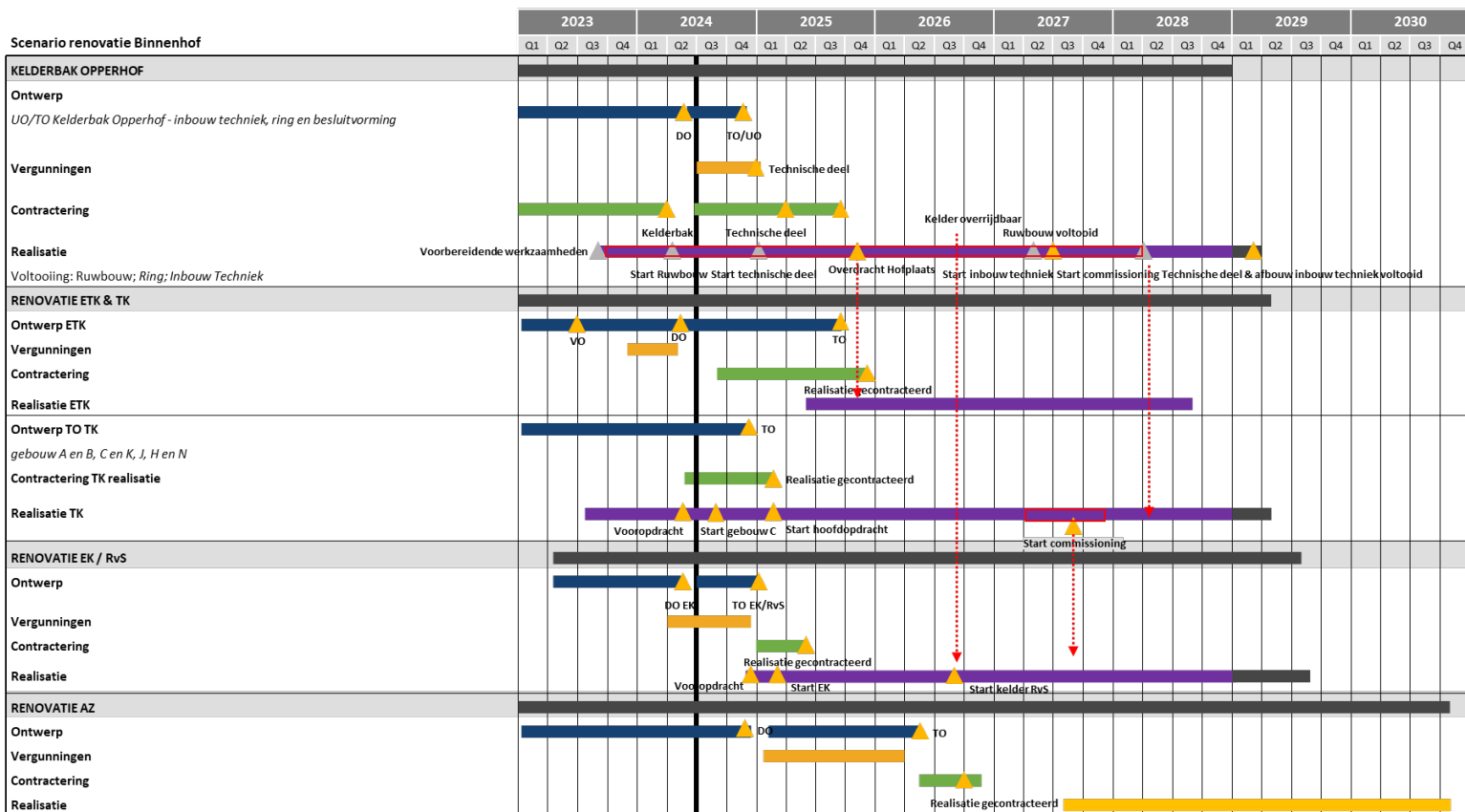
Verder is met behulp van 3D modellen de afstemming gedaan van de raakvlakken tussen de buitenruimten en de gebouwen. Denk hierbij aan de gevels, bestrating, toegankelijkheid van entrees en installaties zoals verlichting en riolering. In de 3D modellen zijn de tekeningen van de verschillende complexdelen aan elkaar gekoppeld om te controleren of alles goed op elkaar aansluit.

De vergunningen voor het deel van het Binnenhof rondom de Grafelijke Zalen, de Hofplaats en de voormalige Hofgracht aan de Buitenhofzijde zijn inmiddels vergund en onherroepelijk. De aankomende periode zal een vergunning worden aangevraagd

om het Binnenhof vanaf de Hofvijverzijde te belichten. Op die manier kan het Binnenhof al tijdens de renovatieperiode aan die zijde mooi worden verlicht.

3 Projectbeheersing en Risicomanagement

3.1 Ontwikkeling integrale planning

De Kamer zal eind 2025 een geactualiseerde planning van de renovatie ontvangen. In deze verslagperiode zijn de volgende ontwikkelingen in de planning te onderkennen:

Ontwerpen:

- De definitieve ontwerpen voor de Eerste Kamer, Raad van State en het technische deel van de kelder zijn conform planning opgeleverd. Voor deze ontwerpen is met de aannemers de uitwerking tot een technisch ontwerp gestart.
- Het technisch ontwerp van de Tweede Kamer is afgerond. Er wordt zorggedragen voor het budgettair passend maken en de financiële haalbaarheid, waarna het ontwerp kan worden vastgesteld. Hierdoor verschuift het vaststellen van het technisch ontwerp zes maanden naar eind 2024.
- De afronding van het technisch ontwerp van de Publieksentree Tweede Kamer (ETK) is ten opzichte van de vorige rapportage ook zes maanden opgeschoven

in de planning. De afronding van dit ontwerp staat nu gepland voor Q3 2025. Dit heeft te maken met het uitgestelde vaststellen van het DO.

Vergunningen:

- In de negende voortgangsrapportage is de Kamer geïnformeerd over het handhavingsverzoek inzake de voorbereidende werkzaamheden die tot en met de zomer van 2023 plaatsvonden. Dit handhavingsverzoek is ingediend bij de omgevingsdienst Zuid Holland en ligt nu bij de rechter. Wanneer zich nadere ontwikkelingen voordoen wordt daar in de voortgangsrapportages over gerapporteerd.
- Op 24 januari 2024 is de natuurvergunning verleend. Zoals toegelicht in de elfde voortgangsrapportage heeft Mobilisation for the Environment beroep aangetekend bij de rechtbank Den Haag inzake het besluit van de omgevingsdienst Haaglanden om de natuurvergunning te verlenen. Het RVB is aangemerkt als belanghebbende. Wanneer zich nadere ontwikkelingen voordoen wordt daar in voortgangsrapportages over gerapporteerd.
- De vergunning voor de Publieksentree Tweede Kamer is conform planning in de afgelopen verslagperiode ontvangen en inmiddels onherroepelijk.

Contracteren:

- Het contracteren van het complexdeel Tweede Kamer loopt uit door extra inspanningen voor het budgettair passend maken van de ontwerpen en de onderhandelingen over de prijsopgaven vanuit de markt. Het contracteren zal naar verwachting niet eerder gereed zijn dan begin 2025. Het contracteren van gebouw C is naar voren worden gehaald in de planning.

Werkzaamheden:

- Met betrekking tot de werkzaamheden zijn er uitdagingen voor de planning door de gelijktijdige uitvoering van diverse ondergrondse ingrepen (zoals aanleg kelders, tunnels en ringleidingen ter hoogte van de Raad van State) en het integreren in de planning van werkzaamheden ten gevolge van gevonden oude fundaties. Hier brengen faseverschillen en de vele raakvlakken risico's op vertragingen met zich mee. Samen met de aannemers worden detailuitwerkingen van de ontwerpen op elkaar afgestemd om beter zicht te krijgen op de consequenties voor de planning.

3.2 Ontwikkeling mijlpalen

De oplevering van de eerste delen van de complexen aan de gebruikers is niet eerder voorzien dan eind 2028. Medio 2025 volgt op basis van de gecontracteerde uitvoeringsplanningen een belangrijk ijkmoment voor de planning. Nadat grote delen van het Binnenhof zijn gecontracteerd, kan met meer zekerheid worden aangegeven wanneer de complexdelen volledig zijn gerenoveerd. De Kamer zal op basis hiervan eind 2025 een geactualiseerde planning van de renovatie ontvangen.

Zoals vermeld in voorgaande rapportages wordt in verschillende complexdelen nog gezocht naar optimalisaties in de uitvoeringsplanning om een zo spoedig mogelijke oplevering mogelijk te maken. Een potentiële optimalisatie is de drooglegging van een strook van de Hofvijver langs de gevel van de Eerste Kamer. Via deze strook zouden bouwmaterialen kunnen worden aangevoerd en logistieke uitdagingen bij de Stadhouderspoort kunnen worden opgelost. Hierdoor kunnen werkzaamheden in de Eerste Kamer naar voren worden gehaald in de planning en kunnen logistieke

risico's worden gereduceerd. Deze optie wordt onderzocht en samen met waterschap en gemeente zijn gesprekken gestart over de randvoorwaarden waarbinnen dit zou kunnen worden uitgevoerd.

Tegenover de optimalisaties staan een aantal planningsissues die gevolgen kunnen hebben voor de eindmijlpalen. Een issue is het testen, integreren en inwerking stellen van nieuwe systemen en installaties. Een ander issue is de bouwplaats logistiek met betrekking tot het tijdig beschikbaar krijgen van Hofplaats voor de start van de werkzaamheden aan de publieksentree.

3.3 Risico's

Een goede beheersing van het project en de risico's, en het verder ontwikkelen van de risicorapportages is in lijn met de toezegging aan de Kamer hierover. In de onderstaande tabel zijn de toprisico's gerangschikt op basis van scores en uitkomsten van risicoanalyse. Daarbij is ook de trend in de verslagperiode (stijgend, gelijk of dalend) aangegeven. In de toelichting wordt achtereenvolgens stilgestaan bij de top drie risico's, nieuwe, gestegen en gedaalde risico's. Risico's die gelijk zijn en/of geen noemenswaardige ontwikkeling kennen in de verslagperiode worden niet toegelicht.

Positie	Top 10 Risico's	Trend
1	De ontwerpen of markt aanbidding is niet passend te krijgen binnen het budgettaire kader	=
2	RVB en opdrachtnemers bereiken niet tijdig overeenstemming over de aanbidding gedurende prijsvormingsfase	▲
3	De geringe beschikbaarheid van bouwplaatsruimte op en rondom het Binnenhof leidt tot bouw logistieke knelpunten	=
4	De programmaorganisatie heeft niet de personele capaciteit om als geïnformeerd opdrachtgever op te treden	Nieuw
5	Verzoeken tot uitbreiding van de scope hebben impact op kosten en doorlooptijd van het ontwerpproces	▲
6	Gevoelig geclassificeerde informatie over het programma wordt openbaar	=
7	De uitkomsten van de archeologische en/of bouwkundige onderzoeken leiden tot noodzakelijke aanpassingen in het ontwerp en/of uitvoeringwerkzaamheden	▼
8	De bouwwerkzaamheden leiden tot onveilige situaties voor de omgeving	=
9	Gedurende de renovatie ontstaat brand met onherstelbare schade	=
10	Verlies aan draagvlak in de omgeving of onbegrip over het programma en de werkzaamheden	=

Ontwikkeling top drie risico's en actuele beheersmaatregelen

1. De ontwerpen en/of markt aanbiedingen zijn niet passend te krijgen binnen het budgettaire kader

Per voorjaarsnota 2024 is het budget verhoogd. Ondanks het toegenomen budget blijft het risico voor het niet passend krijgen van ontwerpramingen en/of marktaanbiedingen binnen het budgettaire kader hoog.

Zoals in de elfde voortgangsrapportage is aangegeven wordt bovenop de reguliere projectbeheersing ingezet op:

- Versoberingsmogelijkheden op nog vast te stellen (technische) ontwerpen.
- Dialooggesprekken met de marktpartijen om kosten te drukken, het beperken van kosten opdrijvende eisen en het optimaliseren van contracten, werkwijzen en risicoverdelingen.

Dit gebeurt in samenwerking met de gebruikers, aannemers, architecten en ontwerpers.

2. RVB en opdrachtnemers bereiken geen overeenstemming over de aanbidding gedurende prijsvormingsfase (stijger)

Op basis van de lopende onderhandelingen met de aannemers wordt duidelijk dat de marktprijzen nog immer stijgen en partijen ver uit elkaar liggen. Het risico stijgt dat de onderhandelingen tussen het RVB en de aannemers langer duren of zelfs niet tot overeenstemming leiden.

De beheers strategie met betrekking tot dit risico omvat onder andere:

- Het aanpassen van contractvormen; pilots zijn gestart voor gebouwdelen met een aangepaste contractvorm.
- Het aangaan van vooropdrachten om vertraging in de uitvoering te voorkomen.

3. De geringe beschikbaarheid van bouwplaatsruimte op en rondom het Binnenhof leidt tot bouw/logistieke knelpunten (gelijk)

- Per 18 september is het gebruik van het Binnenhof als kantoor- en bijeenkomstfunctie door het ministerie van Algemene Zaken beëindigd. Er zijn echter nog beperkingen in de bouwplaatsruimte. Deze beperkingen blijven voor enkele onderdelen van kracht totdat het complexdeel wordt overgedragen aan het programma Binnenhof renovatie. Daarnaast blijft door de vele raakvlakken en de beperkte ruimte het risico dat projecten vertragen onverminderd hoog.
- Actuele beheersing blijft gericht om via het coördinatie overleggen en BIM modellering de fysieke bouwruimte zo goed mogelijk te benutten en/of extra ruimte te creëren.

Ontwikkeling overige risico's

4. De programmaorganisatie heeft niet de capaciteit om als geïnformeerd opdrachtgever op te treden (nieuw)

De renovatie van het Binnenhof is een van de grootste renovatieopgaven ooit in de Nederlandse vastgoedsector en het grootste programma dat het Rijksvastgoedbedrijf ooit in uitvoering heeft genomen. Dit vraagt veel van de organisatie van de opdrachtgever en opdrachtnemers. De fase waarin ontwerp, contractvoorbereiding en uitvoering zich bevinden legt een groot beslag op de schaarse en specialistische capaciteit van het RVB. Dit speelt bijvoorbeeld bij deskundigen op het gebied van contractmanagement, specifieke technische expertise en beveiligingsexperts.

Een van de nieuwe risico's is dat het Rijksvastgoedbedrijf niet voldoende capaciteit (in kwantiteit en kwaliteit) heeft om als geïnformeerd opdrachtgever op te treden. Dit risico heeft een impact op zowel tijd (niet in staat om de raakvlakken te managen met uitloop in tijd tot gevolg); geld (niet in staat om in de prijsvormingsfase succesvol te onderhandelen) en op kwaliteit (niet in staat om de kwaliteit van het geleverde werk op een juiste manier te controleren).

De taakstellende bezuinigingen van de Rijksoverheid op het ambtenarenapparaat en de aanscherping van het kader rond inhuur van experts zorgt ervoor dat dit risico is gestegen.

Een beheersmaatregel die hierop getroffen wordt is het inzichtelijk maken van de capaciteitsbehoefte voor de komende jaren en daar de organisatie op aan te passen. In de afgelopen periode is onder andere een dialogoteam ingericht om de contractonderhandelingen te voeren.

5. Verzoeken tot uitbreiding van de scope hebben impact op kosten en doorlooptijd van het ontwerpproces (gestegen)

Scopewijzigingen die laat in het (ontwerp)proces en gedurende de contractvoorbereiding worden ingebracht kunnen zowel in tijd als in geld grote impact hebben. Nu de ontwerpen in de afrondende fase zijn en de contractvoorbereiding gestart is, is het van belang om over de nog openstaande issues en wijzigingen snel besluiten te nemen. Dit risico is gestegen nu de ontwerpen van de complexdelen nagenoeg zijn afgerond. Indien scopewijzigingen na vaststellen van de ontwerpen nog moeten worden doorgevoerd zal dit grote impact hebben op planning en kosten.

De beheers strategie richt zich op het afhandelen van nog openstaande verzoeken en in overleg met gebruikers nieuwe wijzigingen voorkomen of minimaliseren. Door op programmaniveau een proces in te richten voor scopewijzigingen met daarbij een integrale ingangstoets, wordt de impact van wijzigingen inzichtelijk gemaakt. Scopewijzigingen met negatieve impact op planning of budget wordt in principe niet aan voldaan.

7. De uitkomsten van de archeologische en/of bouwkundige onderzoeken leiden tot noodzakelijke aanpassingen in het ontwerp en/of uitvoeringwerkzaamheden (gedaald)

Door het afronden van onderzoeken bij de complexdelen TK, EK en RvS neemt de kans van archeologische en of bouwkundige tegenvallers af. Uitzondering is het nog uit te voeren archeologisch onderzoek in complexdeel AZ en onderzoek voor het aanleggen van de gracht en brug.

De strategie blijft gericht om het zo snel mogelijk laten uitvoeren van onderzoeken.

8. De bouwwerkzaamheden leiden tot onveilige situaties voor de omgeving (geherformuleerd)

Dit risico was breed geformuleerd en omvatte de integraliteit van zowel de ontwerpen, bedrijfsvoering als veiligheid. Gegeven de groei van de uitvoerende werkzaamheden is dit risico gesplitst, waarbij de component (omgevings-) veiligheid vooralsnog het hoogst scoort.

4 Financiën

4.1. Budgetmutaties

Zoals in diverse voortgangsrapportages aangegeven, is het uitgangspunt in de renovatie van het Binnenhofcomplex dat het project binnen de afgesproken randvoorwaarden en vastgestelde kaders gerealiseerd zal worden, inclusief prijspeilcorrectie, en met inbegrip van vier disclaimers. Deze zijn relevant voor het moeten bijstellen van tijd en geld als gevolg van: 1. Marktspanning 2. Extra eisen beveiliging 3. Extra eisen duurzaamheid 4. Onvoorziene technische uitvoeringsrisico's. Hierbij wordt één keer per jaar, bij de voorjaarsnota, een beroep op de betreffende disclaimer gedaan, wanneer er voldoende zekerheid bestaat over de omvang van het extra benodigde budget.

In de elfde voortgangsrapportage is gemeld dat de aanvullende eisen rond veiligheid en duurzaamheid in de ontwerpen en plannen zijn verwerkt en een belangrijk deel van de uitkomsten van technische onderzoeken bekend is. Ook zijn de gesprekken over contracten met een deel van de aannemers gestart en ontstond daarmee zicht op de daadwerkelijk te verwachten kosten. Gezien deze ontwikkelingen is daarom per brief gemeld dat rekening moet worden gehouden met een bedrag van circa € 2 miljard voor de renovatie.

In de verslagperiode is het budget niet gewijzigd ten opzichte van de vorige rapportage. Bij de voorjaarsbesluitvorming 2024 zijn de benodigde middelen aan artikel 9 van de BZK begroting toegevoegd.¹ Het totale budgettaire kader is sinds VJN 2024 voor het programma € 1.651,9 mln. (prijspeil 1-1-2024)

---

¹ Per 2025 wordt dit artikel 4 van de begroting van het ministerie van VRO.

<i>Bedragen * € 1 mln.</i>	
Omschrijving	Bedrag
Budget Renovatie VJN 2024/ VGR 11	1524,4
Budget Tijdelijke Huisvesting	127,5
Actueel budget VJN 2024	1.651,9

Ontwikkeling raming

In de elfde voortgangsrapportage is een verwacht budget van € 1755,4 mln. voor het gehele programma opgenomen, exclusief een beroep op de disclaimer marktspanning. Dit is samengevat in onderstaande tabel.

Actueel budget VJN 2024	1.651,9
<i>Nog te claimen VJN 2025</i>	
Restant actuele raming	103,5
Marktspanning en reguliere indexering	N.t.b.
Totaal verwacht budget	1.755,4 + marktsp.

Zoals toegelicht in VGR11 is € 103,5 mln het verschil van tussen het actuele en verwachte budget, exclusief de nog te bepalen marktspanning.

Ontwikkeling raming

Alhoewel er stabiliteit begint te komen in het financiële beeld en in de afgelopen periode géén sprake is geweest van grote nieuwe tegenvallers, zijn de prijzen nog immer stijgend. Een reden hiervoor is de doorwerking van de loonstijgingen in de bouw. Zoals in de vorige rapportage is vermeld, vertonen de cao Bouw en Infra en de cao Techniek forse loonstijgingen voor 2024 en 2025 (afhankelijk van de CAO 5% tot 10% per jaar). De loonontwikkelingen zijn hoger dan de reguliere budgetindexatie (2,5%) die het programma vast ontvangt en zal dus leiden tot een groei van de marktspanning.

Het budgettaire kader voor het programma blijft onder druk. In de afgelopen verslagperiode zijn aanvullende marktprijzen ontvangen voor onderdelen van de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en Raad van State. Daarnaast is verder gewerkt aan het uitdiepen en uitharden van prognoses op basis van de in begin 2024 ontvangen marktprijzen. Ook is gewerkt aan de extrapolatie hiervan op onderdelen waarvoor nog geen marktprijzen beschikbaar zijn.

Op onderdelen is nog sprake van forse verschillen tussen de prijsopgaven van de aannemers en de projectramingen. De onderhandelingen over prijsvorming en het contracteren van de Tweede Kamer lopen ten minste nog door tot eind van 2024. Daarnaast worden begin 2025 de definitieve prijsopgaven verwacht voor de Eerste

Kamer, de Raad van State en Kelderbak installaties op basis van de Technisch Ontwerpen. De nog te ontvangen prijsopgaven zullen naar verwachting meer zicht geven op de marktspanning.

4.2. Gerealiseerde uitgaven

De onderstaande tabel toont de gerealiseerde uitgaven tot nu toe, uitgesplitst voor het deel gerelateerd aan de renovatie en de tijdelijke huisvestingen.

<i>Bedragen * € 1 mln.</i>	t/m aug. 2024
Omschrijving	
<i>Renovatie</i>	302,6
Tijdelijke huisvesting Eerste Kamer en Tweede Kamer	54,6
<i>Totale uitgaven</i>	357,2

Toelichting realisatie renovatie

De gerealiseerde renovatiekosten tot nu toe hebben vooral betrekking op advies- en ontwerpkosten zoals bijvoorbeeld kosten voor architecten, ingenieursbureaus, uitgevoerde onderzoeken en asbestverwijdering. Het aandeel bouwkosten is stijgend door de reeds uitgevoerde voorbereidende werkzaamheden, vooropdrachten Eerste en Tweede Kamer en de reeds gestarte werkzaamheden voor het constructieve deel van de kelder.

Toelichting uitgaven tijdelijke huisvestingen

De uitgaven voor de tijdelijke huisvesting sluiten aan bij de gebruiksvergoeding die het Rijksvastgoedbedrijf voor het gebruik van deze panden in rekening brengt. Het betreft met name afschrijvings- en rentekosten.

4.3 Contracteren

In vorige rapportageperiode is gemeld dat rekening wordt gehouden met een bedrag van circa € 2 miljard voor de renovatie van het Binnenhof. Om te zorgen dat de kosten door externe factoren zoals marktspanning niet verder oplopen is er in de afgelopen rapportageperiode opnieuw gekeken naar de beoogde contractvormen met de aannemers.

Zoals in eerdere voortgangsrapportages en kamerstukken vermeld is het Binnenhofcomplex opgedeeld in meerdere complexdelen met elke een andere aannemer. Dit om, vanwege veiligheidsredenen, te voorkomen dat alle informatie inzake het gehele complex integraal bij één partij bekend is. De opdrachten worden één op één gecontracteerd om de vertrouwelijkheid te borgen en om het risico te beperken dat onbevoegden kennis kunnen nemen van (detail)informatie die raakt aan de veiligheid. Mede op verzoek van alle gebruikers van het Binnenhof valt de opdrachtverlening voor de Binnenhof renovatie onder geheimhouding zodat (gevoelige) detailinformatie over het Binnenhof niet openbaar wordt tijdens de aanbestedingsprocedure.

Optimalisatie contractvorm

Het binnenhofcomplex bestaat uit meer dan 4000 verschillende ruimtes die zich bevinden in meerdere gebouwen met elk hun eigen historische context. De grote diversiteit van de gebouwen, ruimtes en verschillende werkzaamheden maakt de prijsvorming, de kostenbepaling en contractering tot een ingewikkeld proces.

De realisatieovereenkomsten die met de aannemer gesloten gaan worden zijn om die reden gebaseerd op de volgende principes:

- Transparantie in werkelijke kosten
- Stimuleren kostenefficiëntie
- Financiële beheersbaarheid en risicoverdeling
- Passend bij de technische en logistieke opgave
- Faire marktconforme vergoeding

5 Overig

5.1 Tijdelijke huisvesting AZ

Tijdelijke huisvesting AZ B73

Eind 2021 is een weloverwogen keuze gemaakt om het ministerie van Algemene Zaken tijdelijk te huisvesten aan de Bezuidenhoutseweg 73. De bouwstructuur maakt het haalbaar om een veilige omgeving voor het ministerie te realiseren en biedt de mogelijkheid om twee keer in de week de ministerraad te faciliteren. Alhoewel het gebouw daarmee een goede basis vormt, zijn nog veel aanpassingen nodig om het ministerie tijdelijk aan de Bezuidenhoutseweg te kunnen huisvesten. Een groot deel van de aanpassing zijn integrale beveiligingsmaatregelen die in het pand getroffen moeten worden. Ook ingrijpende constructieve aanpassingen aan het gebouw waren daarbij noodzakelijk.

Zoals toegelicht in de elfde voortgangsrapportage is gebleken dat de tijdelijke huisvesting van het ministerie van Algemene Zaken op de Bezuidenhoutseweg 73 niet op tijd gereed is. De noodzakelijke aanpassingen aan het gebouw zijn naar verwachting begin 2025 afgerond, waarna inhuizing van AZ zal plaatsvinden.

Kosten

Het pand aan de Bezuidenhoutseweg 73 is onderdeel van het rijkskantorenstelsel. Een belangrijk deel van de aanpassingen die aan B73 worden gedaan op het gebied van veiligheid zijn ook voor toekomstige gebruikers van de gebouwen van belang (na het vertrek van AZ als tijdelijke bewoner). Binnen het Rijk is bijvoorbeeld toenemende vraag naar staatsgeheime werkplekken. Bij het doen van deze investering is daarom niet alleen rekening gehouden met de tijdelijke huisvesting van het ministerie, maar is ook verder in de toekomst gekeken.

De totale investeringskosten (inclusief de onderdelen voor toekomstige gebruikers) telt op tot circa €145 mln. Zoals in VGR5 benoemd, is er onderscheid tussen de investeringskosten en de jaarlijkse bijdrage zolang de gebruiker in de tijdelijke huisvesting verblijft, de zogeheten gebruiksvergoeding. Het aandeel voor de huisvesting van AZ, alsmede de specifieke kosten voor AZ om inhuizing mogelijk te maken, is €17,3 mln. Deze kosten worden gedragen door het programma Binnenhof renovatie en vallen binnen het beschikbare budget.

Overbruggingshuisvesting

Omwille van de brandveiligheid en de voortgang van renovatie is gezocht naar een locatie voor AZ voor de overbruggingsperiode. Deze is gevonden op de Turfmarkt 147, het gebouw van de Ministeries van J&V en BZK. De wekelijkse ministerraad zal op het Catshuis plaatsvinden. De noodzaak van een overbruggingshuisvesting zal leiden tot extra kosten binnen het tijdelijke huisvestingsbudget AZ. Zodra duidelijkheid is over de totale extra kosten zal hierover gerapporteerd worden.

5.2 Archeologie

Ook in deze rapportageperiode is er op verschillende plekken archeologisch onderzoek uitgevoerd en zijn er weer bijzondere vondsten gedaan.

Archeologische opgravingen. Beeld: RVB / Brecht Cornelisse

Spuipoort

Zoals in de elfde voortgangsrapportage gemeld hebben archeologen van de gemeente Den Haag begin dit jaar bijzondere overblijfselen van de Spuipoort opgegraven op de Hofplaats bij het Tweede Kamercomplex. In de afgelopen periode is een 3D-model van de gevonden fundering gemaakt. De resten zijn gedetailleerd in kaart gebracht en voor iedereen te bekijken via de website van de renovatie Binnenhof. Op dit moment wordt onderzocht of en hoe de Spuipoort eventueel terug kan komen in het ontwerp van de nieuwe Publieksentree, en welke effecten dit zou hebben voor de kosten en planning.

Zakzonnewijzer

Tijdens archeologisch onderzoek op de Hofplaats hebben archeologen van de gemeente Den Haag naast de Spuipoort nog een opmerkelijk object gevonden. Op de plek waar ooit een brug stond werd in de grachtvulling een onderdeel van een zakformaat zonnewijzer ontdekt. Dit bijzondere voorwerp uit de 16e eeuw is

gemaakt van hoorn en afkomstig uit Nürnberg, Duitsland. Het kan worden gezien als een voorloper van het moderne (zak)horloge.

De zonnewijzer draagt de naam van de maker, Kaspar Milner. De Milner-familie was toonaangevend voor de productie van draagbare zonnewijzers in de 16e en 17e eeuw. De gevonden zonnewijzerplaat is gegraveerd met lijnen en cijfers van 1 tot 12, die corresponderen met de schaduwlijnen (de uren) als deze is uitgeklaapt. Centraal op de wijzerplaat bevindt zich een holte met daarin gegraveerd de Latijnse afkortingen van de vier windrichtingen en waarin oorspronkelijk een kompasnaald bevestigd was. Ook dit unieke voorwerp is inmiddels ingescand en te bekijken als 3D-model.

Vuurstolp

Bij archeologisch onderzoek op het Opperhof hebben archeologen van de gemeente Den Haag fragmenten ontdekt van een vuurstolp met een bijzondere decoratie. De vuurstolp dateert uit de periode tussen het laatste kwart van de 16e en het eerste kwart van de 17e eeuw en is gemaakt van Noord-Hollands slibaardewerk. Opvallend aan de stolp is een gedetailleerde versiering met een voorstelling van Adam en Eva bij de boom van kennis van goed en kwaad. Deze afbeelding had destijds niet alleen een esthetische waarde, maar ook een diep symbolische betekenis.

Zakzonnewijzer

Vuurstolp

Oude brug

Tijdens werkzaamheden voor funderingsversterkingen hebben archeologen van de gemeente Den Haag een oude brug ontdekt. De brug liep tot het begin van de 17e eeuw over een van de zijgrachten van de Hofgracht die rondom het Binnenhof liep. De vondst biedt een mooi inzicht in deze periode van het Binnenhof en werpt nieuw licht op de aanleg van grachten en bruggen in die tijd.

De archeologen zullen verder onderzoek doen naar de opbouw van de brug. Mogelijk zijn er nog oudere funderingen bewaard gebleven die meer inzicht geven in de ouderdom van de brug. Het is niet uit te sluiten dat er in de middeleeuwen al een brug aanwezig was. Een interessant aspect is dat de zijgracht waar de brug over liep al vroeg in de geschiedenis werd gedempt vanwege een nieuw waterafvoersysteem, waardoor de grachtvulling goed bewaard is gebleven.

Fundamenten oude brug. Beeld: RVB / Tineke Dijkstra

Grafkelder

Zoals in de elfde voortgangsrapportage gemeld is in december 2023 is opnieuw een kleine grafkelder aangetroffen bij de voormalige Hofkapel op het Opperhof. Op het moment wordt er gewerkt aan gezichtsreconstructies van enkele intact gevonden schedels die bij het onderzoek naar deze grafkelder zijn ontdekt. Deze zouden mogelijk op termijn kunnen worden gepresenteerd.

Leeuwenbotten

Tijdens een opgraving bij het Buitenhof in 2021 hebben archeologen twee leeuwenbotten gevonden. Het gaat vermoedelijk om de oudste resten van leeuwen die ooit in Nederland bij een opgraving zijn gevonden. Uit onderzoek blijkt dat er tussen 1344 en 1358 leeuwen werden gehouden op het Buitenhof. De botten zijn in bruikleen tot het einde van het jaar door het Haags Historisch Museum. Het Rijksmuseum van Oudheden zal de botten van 25 april t/m 7 september 2025 tentoonstellen in een nieuwe expositie waar ze voor een groot publiek bekeken kunnen worden. Van januari tot april zullen de leeuwenbotten te bewonderen zijn in het Informatiecentrum Binnenhof Renovatie aan de Plaats 22. Deze expositie valt

samen met het éénjarig jubileum van het informatiecentrum waar oa. via een marketingcampagne extra aandacht aan zal worden besteedt.

Tv programma Expeditie Nederland

Voor de zomer heeft Omroep Max opnames gemaakt op en rond het Binnenhof voor het tv programma Expeditie Nederland. Omroep Max in samenwerking met zender omroep West maakt voor dit programma een regionale reportage met als onderwerp: Archeologische vondsten op het Binnenhof. Opnames laten de diversiteit van vondsten op het Binnenhofcomplex zien en worden geduid door één van de coördineerde archeologen van de gemeente Den Haag. Het programma zal op 28 oktober worden uitgezonden bij beide omroepen.

Mijlpalen en andere belangrijke archeologische ontdekkingen zijn in beeld gebracht via foto's en video en gepubliceerd op de website binnenhofrenovatie.nl. Ook via diverse lokale en landelijke media is er aandacht voor de vondsten. De presentatie van alle vondsten, inclusief die uit dit onderzoek, wordt gepland over enkele jaren, na een zorgvuldige analyse van de bevindingen.

5.3 Communicatie

Tijdens deze rapportageperiode zijn er weer regelmatig overleggen geweest met gebruikers, bewonersorganisaties, ondernemersverenigingen en andere betrokken partijen. In juni en september kregen bezoekers opnieuw de kans om een kijkje te nemen op de bouwplaats. In het weekend van 9 en 10 juni en op zaterdag 14 september opende het Binnenhof haar deuren voor het publiek in het kader van de Dag van de bouw en Open Monumentendag en ontving maar liefst resp. 5000 en 2800 bezoekers. Deze openstellingen passen bij de afspraken die met de gemeente en de omgeving zijn gemaakt om gezamenlijk de bezoekersaantallen op peil te houden.

Het programma *Ondertussen aan de Hofvijver* en *De kunst van het Binnenhof*, gepresenteerd door Splinter Chabot, toonde in vier afleveringen nieuws en achtergrondverhalen over de renovatie aan de hand van verschillende thema's zoals 'vrouwen aan het Binnenhof'.

Informatiecentrum

Nu het Binnenhof niet toegankelijk is voor het grote publiek is het informatiecentrum Binnenhof renovatie aan de Plaats 22 een mooi alternatief voor mensen om het Binnenhof te kunnen ontdekken. Met archeologische vondsten en zorgvuldig gearchiveerde voorwerpen maakt het informatiecentrum de historie van het Binnenhof tastbaar. Daarnaast toont het centrum hoe het binnenhofcomplex er na de renovatie uit gaat zien en geeft het een inkijkje in welke expertise nodig is om de 4.000 kamers, gangen, zolders en kelders van het Binnenhof te renoveren. Het informatiecentrum ontvangt gemiddeld zo'n 2000 bezoekers per maand uit binnen- en buitenland.

Begin november bestaat het informatiecentrum één jaar. Om dit te vieren zullen er in het weekend van 9 en 10 november rondleidingen en andere feestelijke activiteiten worden georganiseerd.

Uitzichtpunt Binnenhof.

Den Haag is sinds deze zomer een bezienswaardigheid rijker. Op 10 juli jl. werd het uitzichtpunt Binnenhof officieel geopend De 28 meter hoge uitkijktoren aan het

Buitenhof biedt bezoekers een panoramisch uitzicht over het Binnenhof, de Ridderzaal en de Haagse Binnenstad. Het uitzichtpunt is een van de maatregelen die het Rijksvastgoedbedrijf realiseert om de bezoekersstromen rondom het Binnenhof op peil te houden. Het uitzichtpunt blijkt een echte publiekstrekker, op 4 september is de 100.000^e bezoeker verrast met bloemen uit handen van Saskia Bruines, wethouder Financiën, Cultuur en Economische ontwikkeling van de gemeente Den Haag.

5.4 omgeving

Bouwketen

De bouwketen op pontons in de Hofvijver zijn in de afgelopen rapportageperiode opgebouwd en in gebruik genomen. Het ontwerp van de keten is in participatie met de omgeving tot stand gekomen. Hierbij is specifiek gekeken naar het aantrekkelijk en leefbaar houden van de omgeving van het Binnenhof voor omwonenden en ondernemers.

Ook op het Plein zijn bouwketen gerealiseerd. Deze zijn in gebruik door de aannemer van het Tweede Kamer complex. In de aankomende maanden wordt er gewerkt aan het aantrekkelijk maken van de bouwkeet op het Plein voor de omgeving. Dit wordt gedaan door de bouwkeet te omkleden met geveldoeken met print. Het ontwerp van de bouwkeet en bouwschutting op het Plein is in participatie met de omgeving tot stand gekomen.

Bouwschuttingen

Voor de veiligheid op de bouwplaats en voor een veilige openbare ruimte worden bouwschuttingen geplaatst. In de afgelopen periode is de bouwschutting op het Buitenhof gerealiseerd en is er gestart met het plaatsen van de definitieve bouwschutting op het Plein. Sinds 19 augustus zijn er bouwhekken geplaatst in de Grenadierspoort en is ook dat gedeelte van het Binnenhof afgesloten voor publiek.

In de aankomende maanden worden de bouwschuttingen op het Plein en de Lange Poten geplaatst. Voor beide bouwschuttingdelen heeft een participatietraject plaatsgevonden met als resultaat voor de Lange Poten het ontwerp van 'een straat in een straat' en voor het Plein een ontwerp met een vijftal kunstuitingen.

Omgevingsonderzoek

De afgelopen periode is de vorm en inhoud van onze omgevingsonderzoeken opnieuw bekeken. Voor 2025 zal er 1 keer per jaar een kwantitatief onderzoek worden gehouden en 1 keer per jaar een kwalitatief onderzoek. De verwachting is dat naast de kwantitatieve cijfers, de toevoeging van een kwalitatief onderzoek een verdiepend beeld geeft van de meningen en gevoelens van omwonenden met betrekking tot de Binnenhof renovatie.

Kom Binnenhof!

In 2017 is na een uitvoerig participatietraject het samenwerkingsboekje opgesteld genaamd 'Renovatie Binnenhof, met oog voor de omgeving' (ook bekend als het paarse boekje). Dit was het resultaat van gesprekken tussen vertegenwoordigers van de omgeving, de gemeente Den Haag en RVB. Hierin is het ambitieniveau voor de aantrekkelijkheid van de omgeving van het Binnenhof voor vastgesteld.

In 2023 heeft een evaluatie plaatsgevonden door gemeente Den Haag, Rijksvastgoedbedrijf en vertegenwoordigers van ondernemers uit de binnenstad. De

overlegstructuur met de omgeving is onder de loep genomen en is vereenvoudigd. Naast het schoon, heel en veilig houden van de omgeving van het Binnenhof, ligt de nadruk de komende jaren vooral op een meerjarig plan om grotere (terugkerende) activiteiten te kunnen organiseren en de wayfinding/bewegwijzering te verbeteren.

De ambities zijn vastgelegd in het nieuwe plan 'Kom Binnenhof!' als opvolger van het paarse boekje. Met het nieuwe plan willen de partijen de communicatie verbeteren, structuur en invulling geven aan de programmering en de kwaliteit van de openbare ruimte waarborgen.